

Теорія і методологія наукових досліджень

УДК 339.923:339.146

Т. О. Зінчук
д.е.н., професор
О. М. Романчук
аспірант

Т. В. Усюк
аспірант

Житомирський національний агроекологічний університет

АНАЛІЗ МЕТОДИК ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНОЇ СТАВКИ ЕКСПОРТНОГО МИТА НА НАСІННЯ СОНЯШНИКУ В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Досліджено стан та перспективи розвитку ринку олійних культур в умовах членства України у Світовій організації торгівлі. Обґрунтовано методичні підходи до оцінки економічних наслідків скасування експортного мита на насіння соняшнику у контексті створення Зони вільної торгівлі між Україною і Європейським Союзом. Проаналізовано вплив експортного мита на виробництво і експорт насіння соняшнику і соняшникової олії та визначено оптимальну ставку експортного мита.

Постановка проблеми

Зростаючі потреби населення планети у продуктах харчування стимулюють розвиток продовольчого сектора у світі та Україні зокрема. Виробництво олійних культур є стратегічно важливим напрямом розвитку сільського господарства, оскільки насіння соняшнику, ріпаку та сої, а також вироблена з них продукція є високоліквідними і сприяють вирішенню проблем, пов'язаних з продовольчою безпекою як держави, так і світу.

Олійно-жирова промисловість України демонструє високі темпи зростання виробництва, споживання і займає одну з лідируючих позицій в експорті. З огляду на експортну спрямованість галузі, актуальним є дослідження наслідків та перспектив розвитку ринку олійних культур в умовах участі у Світовій організації торгівлі (СОТ) та створенні Зони вільної торгівлі (ЗВТ) з Європейським Союзом (ЄС).

Вкрай важливого значення при здійсненні зовнішньої торгівлі набуває вплив держави через стимулювання вітчизняного виробництва та нарощування обсягів експорту продукції з використанням сукупності методів й прийомів митно-тарифного регулювання. Запровадження квот і експортного мита на поставку олієсировини дозволяє значно підвищити використання потужностей переробних

підприємств і поставляти вже готову продукцію до світових споживачів замість сировини, як це відбувається наразі. З одного боку, це дозволить наростити об'єми вітчизняного виробництва соняшникової олії, забезпечити власне споживання та сприяти працевлаштуванню населення, з другого – спонукатиме до пошуку та освоєння нових ринків збуту готової продукції.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Питання формування та функціонування ринку олійних культур і продуктів їх переробки досліджували відомі фахівці аграрного профілю О. Бронін [4], В. Галушко [5], І. Кушнір [9], А. Побережна [13], П. Саблук [15] та ін. Аналізу стану та перспектив розвитку вітчизняних і світових олійних ринків присвятили наукові праці В. Гірман, В. Кобзар [6], В. Кухта [10], З. Орач [6], Л. Страшинська [17]. Проте, незважаючи на певний рівень освоєння даної тематики, потребує більш конкретних досліджень сфера митно-тарифного регулювання ринку олійних культур та методика визначення оптимальної ставки експортного мита на продукцію цих культур.

Мета статті полягає у дослідженні системи регулювання експортної діяльності України, аналізі наслідків скасування експортного мита на насіння соняшнику та визначення розмірів його оптимальної ставки на основі загальноприйнятих наукових методик.

Об'єкт та методика дослідження

В основу дослідження покладено наукові праці вітчизняних вчених щодо проблем, механізмів та наслідків приєднання України до СОТ, матеріали Міністерства аграрної політики, Кабінету Міністрів України, Державного комітету статистики із застосуванням історико-економічного (для оцінки особливостей розвитку експортного регулювання ринку олійних культур), монографічного (при дослідженні методики визначення паритетної експортної ціни), статистико-економічного (для аналізу основних показників експорту сільськогосподарської продукції), абстрактно-логічного (для теоретичного узагальнення результатів досліджень та формулювання висновку) та розрахунково-конструктивного методів (для визначення оптимальної ставки експортного мита на насіння соняшнику та наслідків його скасування), поєднання кількісного і якісного аналізів, а також табличного і графічного методів відображення інформації.

Результати досліджень

ЄС є одним з найбільших у світі виробників, споживачів, експортерів та імпортерів сільськогосподарської продукції. У 2010 р. країни-члени ЄС експортували сільськогосподарської продукції на 91 млрд євро (2-е місце у світі після США); а імпортували на 83 млрд євро (1-е місце у світі) [14]. У товарній структурі експорту ЄС переважає готова сільськогосподарська продукція з

високою доданою вартістю, на яку припадає 60 % від загального експорту ЄС. Провідні позиції ЄС у агровиробництві та світовій торгівлі продукцією сільського господарства значною мірою зумовлені особливими рисами розвитку аграрного сектора, що заклалися у процесі формування Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС).

Україна є достатньо перспективним партнером ЄС для створення Зони вільної торгівлі. На це вказує як потужний потенціал внутрішнього ринку, стабільні та порівняно високі темпи зростання обсягів виробництва у сільському господарстві впродовж останніх років, так і зацікавленість ЄС у розширенні доступу до ресурсів потенційних торговельних партнерів. Україна має багаті природні ресурси і людський капітал, а також історичні традиції аграрного виробництва та безпосередньо межує з країнами ЄС. Відтак, аграрний комплекс України є одним із важливих мотиваторів для ЄС щодо укладання угоди про поглиблену ЗВТ між Україною та ЄС.

Серед конкурентних чинників українського аграрного сектора є переваги у виробництві олійних культур для внутрішніх потреб та зовнішніх ринків. Саме в експорті сільськогосподарської продукції постачання продукції олійних культур до ЄС займає провідну позицію (табл. 1).

Впродовж 2009–2011 рр. у структурі експорту української сільськогосподарської продукції до країн ЄС спостерігалася тенденція, подібна до минулих років, відповідно до якої найбільша частка припадає на сировинні товари, зокрема, на насіння олійних культур. Потреба ЄС у насінні цих культур викликана значною кількістю промислових потужностей його переробки, у першу чергу, ріпаку на енергетичні матеріали.

Таблиця 1. Основні позиції експорту окремих видів сільськогосподарської та харчової продукції: Україна – ЄС, 2009–2011 рр.

Код і назва товарів згідно із УКТ ЗЕД	Вартість експорту, млн дол. США	Частка у загальному експорті, %
1	2	3
12 “Насіння і плоди олійних рослин”	704,4	33,16
15 “Жири та олії тваринного або рослинного походження”	631,9	29,75
23 “Залишки і відходи харчової промисловості”	193,9	9,13
10 “Зернові культури”	158,1	7,44
41 “Шкури та шкіра необроблені”	103,4	4,87
08 “Їстівні плоди та горіхи”	75	3,53
22 “Алкогольні і безалкогольні напої та оцет”	32,0	1,51

Закінчення таблиці 1

1	2	3
20 “Продукти переробки овочів”	31,4	1,48
35 “Білкові речовини”	31,1	1,46
18 “Какао та продукти з нього”	26,2	1,23
07 “Овочі”	23,4	1,10
Всього експорту сільськогосподарської та харчової продукції	2124,0	100

Джерело: за даними [8].

Вартісні обсяги експорту насіння і плодів олійних рослин зросли у 2011 р., порівняно з 2009 р., на 37,9% та склали 1434,8 млн дол. США (рис. 1).

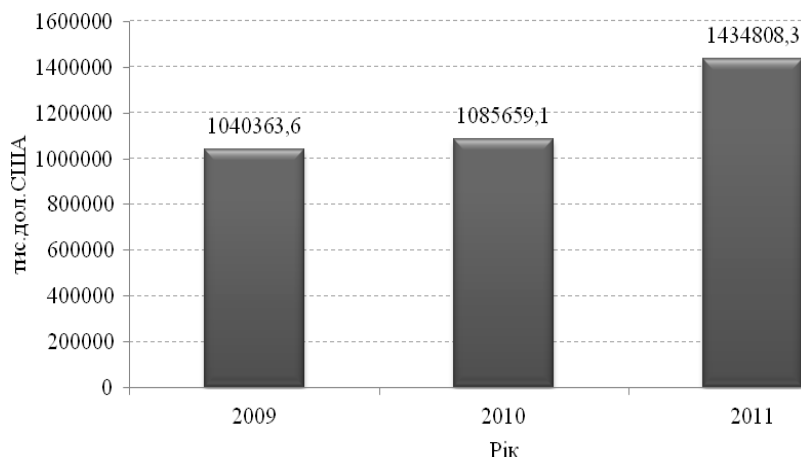

Рис. 1. Динаміка експорту насіння і плодів олійних рослин

Джерело: за даними [6].

На відміну від ЄС, Україна не має чіткої, адекватної сучасним викликам та загрозам ринку, агропромислової політики. Цей чинник у перспективі завдаватиме значного негативного впливу на конкурентні позиції вітчизняного аграрного сектора та посилюватиме його вразливість відносно зовнішніх та внутрішніх впливів.

В Україні основними інструментами державного регулювання ринку олійних культур і продуктів їх переробки є кредитування і регулювання експорту та імпорту. Мито на експорт зернових, яке було запроваджене з 01.07.2011 р. у розмірі 9 % від контрактної ціни (але не менше 17 євро/т) на пшеницю, на кукурудзу — 12 % (не менше 20 євро/т) та на ячмінь — 14 % (не менше 23 євро/т). Станом на 07.10.2011 р., згідно із Законом України “Про внесення змін

до Податкового кодексу України та про ставки вивізного (експортного) мита на деякі види зернових культур”, експортне мито скасовано. Також, відповідно до внесених змін, встановлено такі розміри ставки мита: на експорт соєвих бобів і ріпаку з України – 3 %, але не більше 2 євро/т; на експорт соняшникової олії — 3 %, але не більше 5 євро/т, на експорт ячменю – 14 %, але не менше 23 євро/т [14].

Встановлення експортного та імпорного мита є традиційним протекціоністським методом, спрямованим на обмеження міжнародної торгівлі, що суперечить об’єктивним законам ринку. У 90-х рр. минулого століття мито на експорт насіння соняшнику не встановлювалося, але така ситуація негативно вплинула на загальний стан олійно-жирової галузі України, оскільки не повністю використовувалися виробничі потужності олійно-жирових підприємств, олія надходила за імпорними контрактами. Для захисту галузі у цей період було впроваджено експортне мито на насіння соняшнику у розмірі 23 % відповідно до Закону України “Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур” (від 10.09.1999 р., № 1033-XIV) [3]. Проте, вже у 2001 р. Законом України “Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур” (від 21.06.2001 р., № 2555-III) [2] експортне мито зменшилося до 17 %. Такі заходи значно зменшили обсяг експорту українського насіння соняшнику та дозволили переорієнтувати діяльність компаній на виробництво олії всередині країни.

Після набуття Україною повноправного членства в СОТ у 2008 р. експортне мито на насіння соняшнику, згідно із Законом України “Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур” (№ 1033-XIV від 10.09.99) із змінами, внесеними Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур” (від 07.07.05 № 2773-IV) [1], знизилося із 17 до 14 %.

Згідно із вимогами ЄС, розмір експортного мита на насіння соняшнику з 01.11.2011 р. становить 11 % і поступово зменшуватиметься на 1% протягом 10 років до нульового рівня. Поряд з цим, Україна має запровадити альтернативні заходи, а саме поступове зниження експортного мита замінюватиметься додатковим збором, який компенсуватиме різницю між відповідною щорічною ставкою мита та показником у 10 % (сума мита і додаткового збору). Протягом 15 років (2012–2027 рр.) застосовуватиметься податок (а не експортне мито), еквівалентний діючому миту. Так, у перший рік (2012 р.) розмір експортного мита становитиме 9 %, а додатковий збір – 1 %; наступного року мито становитиме 8 %, а збір – 2 %, відповідно. Таким чином, захисні заходи залишатимуться фактично незмінними.

Слід зазначити, що найбільші світові виробники насіння соняшнику прагнуть максимально завантажити власні переробні потужності та встановлюють експортне мито на насіння соняшнику. Наприклад, Аргентина

збільшила його розмір з 32 до 39 %; у Росії діє мито 20 % на насіння усіх олійних культур.

Впровадження експортного мита на продукцію олійних культур в Україні спричинило скорочення експорту насіння соняшнику, водночас, це сприяло збільшенню пропозиції на цю продукцію на внутрішньому ринку, завантаженості виробничих потужностей переробних підприємств та залученню інвестицій у розвиток олійно-жирової галузі.

Повне скасування експортного мита спричинить перетворення України з експортера соняшникової олії на її імпортера. При цьому, ціни на соняшкову олію в ЄС вищі ніж в Україні, що призведе до зростання цін на олію на внутрішньому ринку приблизно на 70 %, а на продукцію з використанням олії (майонези, маргарини) – на 130–150 %. Оцінка результатів впровадження нульового експортного мита на насіння соняшнику свідчить про ряд негативних наслідків від даного заходу (рис. 2).

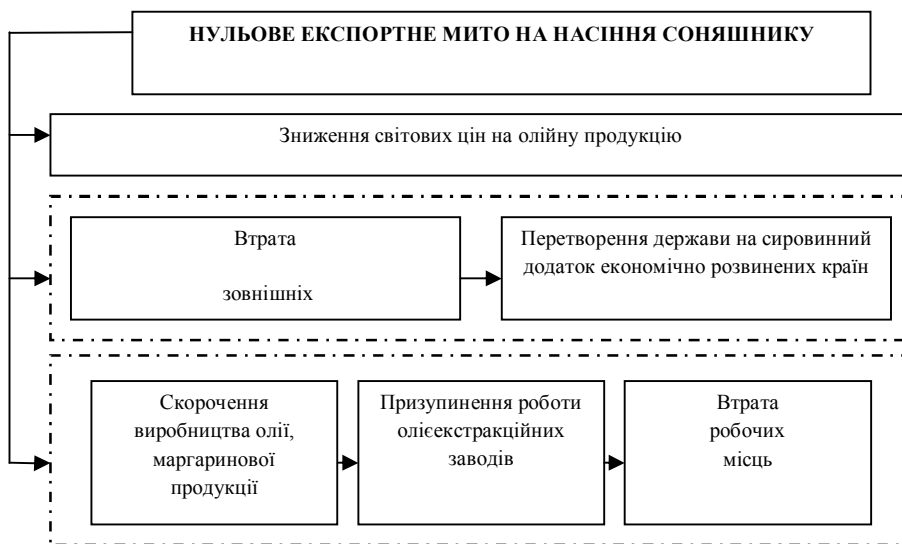

Рис. 2. Схема впливу нульового експортного мита на олійно-жировий комплекс України

Джерело: адаптовано [11].

Оскільки олійно-жирова галузь в Україні є досить конкурентоздатною, то доцільним у такому аспекті є введення “оптимального експортного мита”, що дозволить підвищити рівень внутрішніх цін на насіння соняшнику на користь вітчизняних виробників.

Вперше у 2004 р. окремими вітчизняними вченими-аграрниками [16] здійснено спробу кількісно оцінити рівень оптимального експортного мита на

насіння соняшнику в Україні. Для цього застосовано “модель часткової рівноваги” та “метод найменших квадратів”, що дало змогу оцінити еластичність внутрішньої та експортної пропозиції і попиту на імпорт насіння соняшнику. У результаті використання даних методів встановлено, що оптимальний рівень експортного мита на насіння соняшнику в Україні повинен становити 12 %.

Такими вченими-дослідниками, як А. Кун та А. Нів’євський, для визначення оптимального рівня експортного мита запропоновано застосувати формулу Кордена

$$T = \frac{-1}{E_{im} * S_{ex}}, \quad (1)$$

де E_{im} – еластичність світового попиту,

S_{ex} – частка України у світовому експорті насіння соняшнику.

У процесі дослідження було отримано два значення для оптимального тарифу (12 % та 6 %) і визначено 9 % як середній показник. Проте, автори наголошують на необхідності врахування більш широкого інтервалу можливих значень, враховуючи труднощі з точною оцінкою всіх необхідних параметрів (зокрема, прогнозним рівнем врожаю соняшнику в Україні та інших країнах-експортерах) [16].

Для розрахунку наслідків скасування експортного мита та визначення оптимального його рівня наразі етапі розвитку олійно-жирової галузі в контексті приєднання України до СОТ та створення ЗВТ з ЄС експертами Українського клубу аграрного бізнесу запропоновано використати багаторегіональну модель загальної рівноваги Харіссона-Резурфорда-Тара (Harrison-Rutherford-Tarr) [11]. Відповідно, зроблено припущення, що ставка експортного мита на насіння соняшнику в розмірі 12 % сприятиме 12 % зниженню закупівельних цін для виробників. Водночас, для України як світового лідера з експорту олійних культур, різниця у закупівельних цінах може скласти менше ніж 12 %.

Для визначення вірності таких припущень, застосовується методологія розрахунку паритетних експортних цін (максимальних цін, які готові платити іноземні споживачі за товар, що приходить з іншої країни) для оцінки відхилення потенційних закупівельних цін за умов відсутності експортного мита від фактичних закупівельних цін. Для цього розрахунку використовуються ціна за базовою умовою поставки CIF та середньомісячні ціни за базами FOB та CPT на насіння соняшнику в Україні протягом певного маркетингового року, використовуючи базу даних Kyiv Economics (Agrofax) та УкрАгроКонсалт (рис. 3).

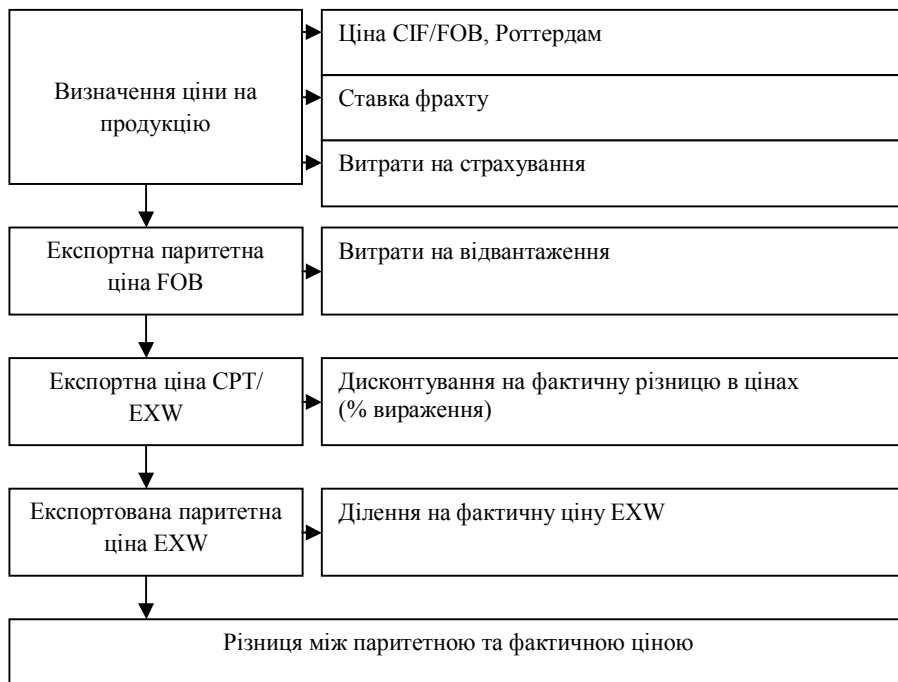

Рис. 3. Методика визначення паритетної експортної ціни на основі базових умов поставки СРТ та FOB

Джерело: адаптовано [10].

Враховуючи, що зростання доходів аграрних підприємств не викликає відповідного зростання зобов'язань зі сплати податку на прибуток та ПДВ, внаслідок дії спеціального режиму оподаткування в аграрному секторі, розраховано втрати надходжень до бюджету від сплати експортного мита.

Поетапне визначення паритетної експортної ціни за зазначеною методикою дозволяє обрахувати надходження податку на прибуток та експортного мита. Водночас, це дає можливість визначити втрати споживача від підвищення цін на внутрішньому ринку при повному скасуванні експортного мита (табл. 2). Втрати надходжень за умов 25 % ставки податку на прибуток та умов 13 % й 12 % ставок експортного мита, загалом, складають 275 млн грн за умов 30 % скорочення обсягів внутрішньої переробки.

Таблиця 2. Скорочення надходжень податку на прибуток та експортного мита у 2009–2010 рр.

Показник	Зменшення прибутку переробників, тис. грн	Втрати податку на прибуток, тис. грн	Обсяги експорту насіння соняшнику, тис. грн	Втрати експортного мита, тис. грн
Червень 2009	21834	5459	236,7	30768
Липень 2009	25725	6431	169,7	22064
Серпень 2009	11405	2851	50,4	6553
Вересень 2009	13138	3285	22,8	2967
Жовтень 2009	47934	11984	48,8	6348
Листопад 2009	51370	12843	48,3	6282
Грудень 2009	47909	11977	48,3	4430
Січень 2010	66077	16519	34,1	3351
Лютий 2010	53230	13308	27,9	2470
Березень 2010	47524	11881	20,6	18117
Квітень 2010	28036	7009	151,0	30232
Травень 2010	28249	7062	252,4	31126
Всього	-	110608	-	164711

Джерело: за даними [11].

Втрати споживачів соняшникової олії оцінено на основі роздрібних цін Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (табл. 3).

Таблиця 3. Втрати споживачів внаслідок зростання внутрішніх цін на олію (червень 2009 р. – травень 2010 р.)*

Показник	Фактичні обсяги споживання, тис. т	Фактичні ціни, грн/кг	Зростання ціни	Ціна після зростання	Втрати, тис. т
1	2	3	4	5	6
Червень 2009	34	9,9	0,1559	11,5	52582
Липень 2009	34	10,0	0,1559	11,5	52953
Серпень 2009	34	10,1	0,1559	11,6	53377
Вересень 2009	34	10,1	0,1559	11,7	53695

Закінчення таблиці 3

1	2	3	4	5	6
Жовтень 2009	34	10,2	0,1559	11,8	54013
Листопад 2009	34	10,3	0,1559	11,9	54437
Грудень 2009	34	10,4	0,1559	12,0	55126
Січень 2010	34	10,7	0,1559	12,4	56716
Лютий 2010	34	10,9	0,1559	12,6	57777
Березень 2010	34	10,9	0,1559	12,6	57777
Квітень 2010	34	10,9	0,1559	12,6	57777
Травень 2010	34	10,9	0,1559	12,6	57777

* за умов 0,43 норми виходу олії (2,33 тонн насіння для виробництва 1 тонни олії) та зростання ціни на насіння на 6,7 %

Джерело: за даними [11].

Наведені методики доводять, що величину конкретної оптимальної ставки мита складно оцінити на практиці внаслідок взаємозв'язку ринків насіння та олії. Водночас необхідним є відстеження показників інших країн для визначення цінової еластичності, що використовуються в аналізі.

Скасування експортного мита на насіння соняшнику наразі не є доцільним, оскільки призведе до дестабілізації на олійному ринку України. Вивізне мито врівноважує умови спрямування сировини на експорт та внутрішню переробку і є тією межею, яка дасть змогу підтримувати баланс економічних інтересів, довіру інвесторів і банків-кредиторів. Діапазон оптимальних ставок експортного мита повинен складати 6–12 %.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Стратегічний інтерес України на ринках насіння соняшнику та продуктів його переробки полягає у розширенні експорту продукції з вищою часткою доданої вартості. Тому, скасування або зниження експортного мита на продукцію олійних культур не може бути предметом переговорів при створенні Зон вільної торгівлі з ЄС та іншими країнами або митними територіями.

Подальших досліджень потребують питання розробки пропозицій щодо вдосконалення діючого державного регулювання обсягів експорту олійних культур.

Література

1. Про внесення змін до Закону України “Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур”: Закон України від 07.07.2005 р., №2773-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 34. – Ст. 443.
2. Про внесення змін до Закону України “Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур”: Закон України від 21.06.2001 р., № 2555-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 41 – Ст. 203.
3. Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур”: Закон України від 10.09.1999 р. №1033-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 44. – С. 389.
4. *Бронін О. В.* Вплив експортного мита на стан олійножирової галузі України // Вісник аграрної науки. – 2001. – № 1. – С. 77–79.
5. *Галушко В. П.* Методологічні підходи до визначення пріоритетності вирощування конкуруючих культур / *В. П. Галушко, Ю. Л. Марцишевська* // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 21–25.
6. *Гирман В. К.* вопросу о качестве семян подсолнечника / [*В. Гирман, В. Кобзар, З. Орач та ін.*] // Олійно-жировий комплекс. – 2007. – № 1. – С. 44–46.
7. *Дорошенко Н. О.* Основні тенденції розвитку світового ринку олійних культур / *Н. О. Дорошенко.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.eztuir.ztu.edu.ua/2781/1/186.pdf>
8. *Клименко І. В.* Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України / *І. В. Клименко, М. Г. Бугрій, І. В. Ус.* – К.: НІСД, 2011. – 19 с.
9. *Кушнір І. В.* Перспективи виробництва та переробки ріпаку в Україні / *І. В. Кушнір* // Економіка АПК. – 2006.– № 11. – С. 27–30.
10. *Кухта В.* Современное состояние и перспективы развития производственных мощностей маслособывающих предприятий Украины / *В. Кухта* // Масложировая промышленность – 2005: Сборник докладов. – 2005. – С. 66–67.
11. Оцінка впливу скасування експортного мита на насіння соняшнику на економіку України / [*Х.-В. Штрубенхофф, А. Ліссітса, В. Лана та ін.*]. – К.: Український клуб аграрного бізнесу, 2010. – 37 с.
12. *Побережець Н.* Удосконалення системи регулювання експортної діяльності на ринку олійних культур та продуктів їх переробки [Електронний ресурс] / *Н. Побережець.* – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/APK/2009/files/09pnbota.pdf

13. *Побережна А. А.* Світове виробництво та ринок соняшнику / *А. А. Побережна* // Економіка АПК. – 2002. – № 4. – С. 102–105.
 14. Рада скасувала мито на експорт пшениці та кукурудзи, але ввела на сою та соняшникову олію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/ECONOMICS/rada_zakonodavcho_pochala_skasuvannya_eksportnih_mit_na_zerno-89170.html
 15. *Саблук П. Т.* Агропромисловий комплекс у системі зовнішньоекономічної діяльності України / [*П. Т. Саблук, А. А. Фесина, В. І. Власов та ін.*]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 242 с.
 16. Сільське господарство України: криза та відновлення / за ред. *Штефана фон Крамона-Таубаделя, С. Дем'яненка, А. Куна.* – К.: Гарант-Сервіс, 2004. – 207 с.
 17. *Страшинська Л. В.* Основні тенденції та стратегічні пріоритети розвитку світового ринку олії / *Л. В. Страшинська* // АгроСвіт. – 2007. – № 11. – С. 12–17.
-